

মুক্তচিত্তা

। ৪

২৪ জুলাই ২০০২। দুটি বৰ্বৰোচিত ঘটনাৰ সংবাদ পেলাম। সংবাদ দুটোৱ প্ৰতিক্ৰিয়ায় মৰাহত, কিন্তু ও কুকুৰ হলাম। একটি স্বৰ্গদ কাৰেৰ, বলা চলে আগন আডিনাৰ। অপৰাটি অনেক দূৰেৰ দেশোৱ বাইৱেৰ; এবং যেখানে হৃষামোৰ এমন মৰ্মতন্ত্ৰ ঘটনা ঘটছে, কিন্তু ঘৰেৱ কাছেৰ ঘটনাটি বলতে গেলে দৃষ্টান্তহিত, আকস্মিক বিশ্ববিদ্যালয়ৰ। ঘৰেৱ কাছেৰ ঘটনাটি আৰাম ঢাকা বিশ্ববিদ্যালয়ৰ ছাত্ৰী নিবাস শামসুন্নাহার হলেৱ। দূৰেৱ ঘটনাটি পালেস্টাইনৰ গজা-এলাকায় ইসরায়েলৰ বোমা বৰ্ষণে নিৰাহী কিছু জীবনৰ অকাল পৰিসমাপ্তি সংক্ৰান্ত। তবে দুটো ঘটনাৰ মধ্যে পৰ্যাপ্ত আছে। প্ৰথম ঘটনা যারা ঘটিয়েছে, বা যাদেৱ ছাত্ৰামোৰ ঘটিয়েছে তাদেৱ ধাৰণা সংঘটিত ঘটনায় অস্থাভাৱিকতা কিছু নেই। গভীৰ রাতে শামসুন্নাহার হলে পুলিশ ছাত্ৰীদেৱ সঙ্গে অশোভন আচৰণ কৰেছে, তাদেৱ প্ৰথাৰ কৰেছে এবং কজনকে ঘোষাৰ কৰেছে— এসব কিছুই ঠিক আছে। যদিও সাৱা দেশোৱ বিবেকবান মানুষ প্ৰশংসিত বিবেক নিয়ে হতবাক হয়ে আছে। পত্ৰিকায় দেখেছি সৱকাৰৰ ভিতৱেও প্ৰতিক্ৰিয়া হয়েছে যিন্ত। অপৰাদিকে ইসরায়েলৰ বোমাৰ্বণেৰ নিম্না হয়েছে সাৱা বিশ্বে। এমনকি সৱকাৰি ভাষ্যোৱ তুল থীকৰ কৰে ক্ষমা চাওয়া হয়েছে। ইসরায়েলৰ বৰ্তমান জাতি সৱকাৰ ও বিশ্ববিবেকৰ অভিযাতে নাভুক অবস্থায় পড়ে ক্ষমা চাইতে বাধ্য হলো। বিপৰীতে শামসুন্নাহার হলে সংঘটিত বিবেকবজিৎ ঘটনাৰ কাৰণে এখনো পৰ্যন্ত সংশ্লিষ্ট কৰ্তৃপক্ষৰ মে আচৰণ ও মনোভাৱ দৃশ্যমান তা অসংখ্য প্ৰশ্ৰে জন্ম দিচ্ছে। বছদিন থেকেই বিশ্ববিদ্যালয় আৰা বিশ্ববিদ্যালয় নেই। এখন মনে হচ্ছে যা সামান্য ছিল তা-ও বোধহয় উধাও হলো।

বছদিন থেকেই ঢাকা বিশ্ববিদ্যালয়ৰ শিক্ষক হিসেবে বাইৱে পৰিচয় দিতে লজ্জা পেতাম। কিন্তু এখনতো যেন লজ্জায় আধোবদন। বিগত প্ৰায় আট দশকৰ ইতিহাসে বিশ্ববিদ্যালয়ে যা ঘটেনি তা-ই ঘটলো। যখন—তখন হলে চুকে পুলিশ ছাত্ৰ নিৰ্যাতন কৰেছে এমন ঘটনা দৃষ্টান্তহিত নয়। পাকিস্তান বা বাংলাদেশ- উভয় আমলেই ঘটেছে, এমন ঘটনা। '৬৯-এৰ পণ্ডতুঞ্চানৰ সময় একদিন সুৰ্যসেন হলে (তখন নাম ছিল জিমাহ হল) এমণ্ড শেষ বৰ্ষেৱ ছাত্ৰ থাকাকালীন তৎকালীন ইশিআৰ-এৰ (বিডিআৰ-এৰ পূৰ্বসূৰি) বেআঘাত পড়েছিল আৰাম পিটে। পিছনৰ দেয়াল টপকে পালিয়ে যেতে না পাৱলে হয়তো আৱো অনেক ভোগাণ্ডি ছিল। কিন্তু পাকিস্তানি আমলে না হলেও '৭-এ সেনাবাহিনী ছাত্ৰানিবাসে চুকে নিৰ্যাতন চালিয়েছিল। আৱ ৩১ বছৰ পৰ স্বাধীন বাংলাদেশৰ পুলিশ 'কৰ্তৃপক্ষৰ নিৰ্দেশে' ও উপস্থিত কৰ্তৃপক্ষৰ সহযোগিতায় এমন নাৱকীয় কাণ ঘটালো।

তদন্ত প্ৰতিবেদন (যদি যথাৰ্থ হয়) প্ৰকাশিত মৰ্যাদা পৰ্যন্ত হয়তো সব ঘটনা জানা যাবে না।

ঢাকা বিশ্ববিদ্যালয় কি আৱ বিশ্ববিদ্যালয় রইলো? সৈয়দ আনোয়াৰ হোসেন

কিষ্ম জনান্তিকে ঘটোটুকু জানা গেছে তা থেকে মনে হয় একটি প্ৰশাসনিক সমস্যাৰ পুলিশ সমাধান আৱোপ কৰাৰ কাৰণে এমন একটি ন্যূক্তাৰজনক ঘটনাৰ অনাকাঙ্ক্ষিত দৃষ্টান্ত তৈৰি হলো। যেকোনো প্ৰতিষ্ঠানে প্ৰশাসনেৰ দক্ষতা নিৰ্ভৰ কৰে প্ৰশাসনিক সংকটেৰ তালকে তিলে পৰিণত কৰা বা তা নিশ্চিহ্ন কৰাৰ ওপৱ। কিন্তু একেতে হয়েছে উটো- তিল হয়েছে তাল। গোটা বাপাৰটি যা হয়েছে ইংৰেজিতে বললে তা হয়েছে inepi handling।

শামসুন্নাহার হলেৱ ঘটনাৰ মধ্য দিয়ে বিশ্ববিদ্যালয়, বিশ্ববিদ্যালয়ৰ প্ৰশাসন-ব্যবস্থা ও বিশ্ববিদ্যালয়ৰ ভাৰতীয় সংক্রান্ত সংক্রান্ত বেশ কিছু প্ৰশংসন সামনে চলে এসেছে। এক, ওৰেছি সদ্য অব্যাহতিথাণু প্ৰাধ্যাক্ষৰ মেয়াদ আৱ মাত্ৰ দেড় মাস ছিল। যদি তাই হয় তাহলে মেয়াদপূৰ্বতিৰ আগেই তাকে অব্যাহতি দেওয়াৰ কোনো রাজনৈতিক-প্ৰশাসনিক পৰিপ্ৰেক্ষিত কি তৈৰি হয়েছিল? (যদিও প্ৰশাসনিক বাপাৰে রাজনৈতিক পৰিপ্ৰেক্ষিত অপ্ৰাসনিক হওয়া উচিত)। দুই, উনেছি একাধিক প্ৰাধ্যাক্ষ অভিলাষী নাকি সংকট সঠিৰ নেপথ্যে ছিলেন। তিনি, বৰ্তমান বিশ্ববিদ্যালয়ৰ প্ৰশাসনেৰ ভাগ্যে অব্যাহতিপ্ৰাণী

প্ৰাধাক্ষ ছাত্ৰীদেৱ বাবহার কৰে সংকটেৰ পটভূমি তৈৰি কৰেছেন। দিতীয় ও তৃতীয় প্ৰশংসন বিশ্ববিদ্যালয়ৰ প্ৰশাসনেৰ রাজনৈতিকৰণেৰ ইঙ্গিতবহু এবং যা অনাকাঙ্ক্ষিত। অবশ্য আসল ঘটনাৰ জন্য তদন্ত প্ৰতিবেদন প্ৰকাশিত (যদি যথাৰ্থ হয়) হওয়া প্ৰয়োজন অপেক্ষা কৰতে হবে।

ঘটনাৰ পটভূমি সংক্রান্ত এসব প্ৰশ্ৰে বাইৱে ঘটনা সংক্রান্ত আৱো কিভাৱে হলো বিহীনগত অছান্তি কিভাৱে হলো থাকে এবং ঘটনাৰ সময় পুলিশৰ সমত্বৰালে অবস্থান এহগ কৰে? সমানিত উপচাৰ্য বেশ ক বাৱিৰ বইছেন এখন হলে কোনো বিহীনগত কৰেছেন নেই। তাহলে ঘটনাৰ সময় এৱা হলে ছিল কেন? উপৰন্ত ঘটনাৰ পৰ এসব অছান্তি উপচাৰ্যৰ বাসত্ববনে আশ্বয় এহগ কৰাৰ ব্যাখ্যা কি?

শেষ প্ৰশংসন পৰিষ্ঠিতি কোনো পৰ্যায় গেলে সাধাৰণ ছাত্ৰীৰা এমন বিকুল হতে পাৱে? সম্পূৰক প্ৰশংসন তাদেৱ এই ক্ষেত্ৰে স্বতঃপ্ৰোপোদিত না প্ৰয়োচিত (বিশ্ববিদ্যালয় প্ৰশাসন যাৰ প্ৰতি ইঙ্গিত কৰেছে)? অবশ্য আৰাম বোলামেলা বক্তব্য হলো : বিকুল-সংকুল সব ছাত্ৰীই যে অৱজনেতিক তা আমি বিশ্বাস কৰবো না। কাৰণ সম্প্ৰতি কোনো হলে সিট পেতে হলে ছাত্ৰীকে রাজনৈতিক আনুগত্যৰ নিয়ন্ত্ৰণ বিধান কৰতে হয়। সবাৰ জানা সিট বৰাদ প্ৰথা এখন প্ৰহসন। মেধা নয়, রাজনৈতিক সংযোগই হলে সিট পাওয়াৰ মাপকাঠি। কিন্তু তাৱচেমে বড়ো কথা হলো, তাৱা এখন সঙ্গত কাৰণে কুন্ত।

আৰাম আৱো একটি ব্যক্তিগত প্ৰশংসন আছে। বিকুল ছাত্ৰীৰা যে গাড়ি ও বিশ্ববিদ্যালয়ৰ বাস ভাঙুৰ কৰলো বা আগনে পুড়িয়ে দিল তা-ও তো বৰ্বৰোচিত কাজ। এতে ক্ষতি কাৰ হলো? গাড়িৰ কথা বাদ দিলাম; যে বাসটি পুড়লো তা-তো ছাত্ৰীতোৱে কেই আনা-নেওয়া কৰতো। ওই ছাত্ৰীতোৱে এখন তাদেৱ রুটে একটি বাস কম পাৱে। পষ্টেৱেৰ দ্রুইভাৱে কি দোষ কৰেছিল? সে কেন আহত হলো? কাজেই এমন গৰ্হিত কৰাজেৰ জন্য দোধী যেই হোক না কেন তাৱ/তাৱদেৱ দৃষ্টান্তূলক শান্তি হওয়া প্ৰয়োজন।

আৰাম আৱো একটি ব্যক্তিগত প্ৰশংসন আছে। বিশ্ববিদ্যালয়ৰ প্ৰশাসন দিয়েই যদি পৰিষ্ঠিতি কৰে আৱো কৰিব আৰাম পৰিষ্ঠিতি হোৱে আৰাম পৰিষ্ঠিতি কৰিব আৰাম পৰিষ্ঠিতি হোৱে।

পুলিশ-বিডিআৰ দিয়েই যদি পৰিষ্ঠিতি বিশ্ববিদ্যালয়ৰ প্ৰশাসনিক সংকট সামাল দিতে হয় তাহলে বিশ্ববিদ্যালয়ৰ শিক্ষক সমষ্টিয়ে যে প্ৰশাসন কাঠামো আছে তাৰ প্ৰয়োজন আছে কি? পাঁচ, আইনশৰ্ভলা রক্ষাৰ দায়িত্বে নিয়োজিত পুলিশ সৱাসিৰি সৱকাৰ নিয়ন্ত্ৰিত একটি প্ৰতিষ্ঠান। যদি এই প্ৰতিষ্ঠান তথাৰ পৰিষ্ঠিতি সংক্রান্ত স্বায়ত্ত্বান্তৰিত প্ৰশংসন আছে তাৰ পৰিষ্ঠিতি বিশ্ববিদ্যালয়ৰ আৰাম পৰিষ্ঠিতি এই।

নজিৰ সৃষ্টি কৰে তাহলে সৱকাৰ বিশ্ববিদ্যালয়ৰ আৰাম পৰিষ্ঠিতি নিৰ্দেশিত হয়?

জানা থাকা সন্দেশে? দুই, পৰিষ্ঠিতিৰ অবনতি হলে পুলিশ পাঠানোৰ আগে কি কৰ্তৃপক্ষ বা প্ৰতিনিধি পৰ্যায়েৰ কেউ কি অকৃহলে উপস্থিত থেকে পৰিষ্ঠিতিৰ প্ৰশাসনিকভাৱে সামাল দেওয়াৰ চেষ্টা কৰা উচিত ছিল না? তিনি, পুলিশৰ বাড়াবাড়িজনিত ভমিকাৰ এই ন্যূক্তাৰজনক দৃষ্টান্তেৰ পৰিপ্ৰেক্ষিতে ক্যাম্পাসে পুলিশৰ সাৰ্বক্ষণিক উপস্থিতি কৰতোটুকু কাম্য? চাৰ, পুলিশ-বিডিআৰ দিয়েই যদি বিশ্ববিদ্যালয়ৰ প্ৰশাসনিক সংকট সামাল দিতে হয় তাহলে বিশ্ববিদ্যালয়ৰ শিক্ষক সমষ্টিয়ে যে প্ৰশাসন কাঠামো আছে তাৰ প্ৰয়োজন আছে কি? পাঁচ, আইনশৰ্ভলা রক্ষাৰ দায়িত্বে নিয়োজিত পুলিশ

সৱকাৰি সৱকাৰ নিয়ন্ত্ৰিত একটি প্ৰতিষ্ঠান। যদি এই প্ৰতিষ্ঠান তথাৰ পৰিষ্ঠিতি স্বায়ত্ত্বান্তৰিত একটি বিশ্ববিদ্যালয়ে তাৰ ভূমিকাৰ এই নভিৰ সৃষ্টি কৰে তাহলে সৱকাৰ বিশ্ববিদ্যালয় আৰামসম্পর্কেৰ কোনো পৰ্যায়টি নিৰ্দেশিত হয়?

তবে ঘটনাৰ নেপথ্যে যে ঘটনা এবং যা নাকি ঘটনাৰ আৰাম কাৰণ তা সংক্রান্ত প্ৰশংসন হলো বিহীনগত অছান্তি কিভাৱে হলো থাকে এবং ঘটনাৰ সময় পুলিশৰ সমত্বৰালে অবস্থান এহগ কৰে? সমানিত উপচাৰ্য বেশ ক বাৱিৰ বইছেন এখন হলে কোনো সময় এৱা হলে কেন? উপৰন্ত ঘটনাৰ পৰ এসব অছান্তি উপচাৰ্যৰ বাসত্ববনে আশ্বয় এহগ কৰাৰ ব্যাখ্যা কি?

শেষ প্ৰশংসন পৰিষ্ঠিতি কোনো পৰ্যায় গেলে সাধাৰণ ছাত্ৰীৰা এমন বিকুল হতে পাৱে? সম্পূৰক প্ৰশংসন তাদেৱ এই ক্ষেত্ৰে স্বতঃপ্ৰোপোদিত না প্ৰয়োচিত (বিশ্ববিদ্যালয় প্ৰশাসন যাৰ প্ৰতি ইঙ্গিত কৰেছে)? অবশ্য আৰাম বোলামেলা বক্তব্য হলো : বিকুল-সংকুল সব ছাত্ৰীই যে অৱজনেতিক তা আমি বিশ্বাস কৰবো না। কাৰণ সম্প্ৰতি কোনো হলে সিট পেতে হলে ছাত্ৰীকে রাজনৈতিক আনুগত্যৰ নিয়ন্ত্ৰণ বিধান কৰতে হয়। সবাৰ জানা সিট বৰাদ প্ৰথা এখন প্ৰহসন। মেধা নয়, রাজনৈতিক সংযোগই হলে সিট পাওয়াৰ মাপকাঠি। কিন্তু তাৱচেমে বড়ো কথা হলো, তাৱা এখন সঙ্গত কাৰণে কুন্ত।

আৰাম আৱো একটি ব্যক্তিগত প্ৰশংসন আছে। বিকুল ছাত্ৰীৰা যে গাড়ি ও বিশ্ববিদ্যালয়ৰ বাস ভাঙুৰ কৰলো বা আগনে পুড়িয়ে দিল তা-ও তো বৰ্বৰোচিত কাজ। এতে ক্ষতি কাৰ হলো? গাড়িৰ কথা বাদ দিলাম; যে বাসটি পুড়লো তা-তো ছাত্ৰীতোৱে কেই আনা-নেওয়া কৰতো।

ওই ছাত্ৰীতোৱে এখন তাদেৱ রুটে একটি বাস কম পাৱে। পষ্টেৱেৰ দ্রুইভাৱে কি দোষ কৰেছিল? সে কেন আহত হলো? কাজেই এমন গৰ্হিত কৰাজেৰ জন্য দোধী যেই হোক না কেন কেন তাৱ/তাৱদেৱ দৃষ্টান্তূলক শান্তি হওয়া প্ৰয়োজন।

প্ৰশংসনকে আৱো স্বৰ্তব্য, আচীন চীনেৰ মনীষী কনফুসিয়ানেৰ একটি বাণী : 'A man who committed a mistake and does not correct himself he is committing another crime'।

সৈয়দ আনোয়াৰ হোসেন : অধ্যাপক, ইত